

Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΛΑΖΑΡΟΣ
ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ*

Υ Π Ο
Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ

Α'.

α'. Εισαγωγικά.

“Όλα τὰ ὑμναγιολογικὰ κείμενα, πού ἔχουν γιά θέμα τους τὸ πρόσωπο τοῦ δικαίου καὶ φίλου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἁγίου Λαζάρου —εἴτε βρίσκονται στὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας μας, εἴτε σὲ ἄλλες συλλογές βυζαντινῶν κειμένων— ἔχουν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμπνεύσεώς τους καὶ τὴν πρώτη καθαρὴ πηγὴ τους στὴ σχετικὴ περικοπῆ¹ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. “Ένας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ὑμνογράφους τῆς ἐορτῆς καὶ τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, μᾶς ἐξηγεῖ τὸ γεγονός, σὲ μιὰ ὁμιλία του «Εἰς τὸν Τετραήμερον Λάζαρον»: «Παρίτω τοίνυν εἰς μέσον ὁ θεοπτικώτατος Ἰωάννης, ὁ τῶν ἀπορρήτων αὐτόπτης καὶ τῶν ἀρρήτων ὑφηγητής, ὁ ἐπὶ τοῦ στήθους ἀναπεσὼν τῆς πάντων ζωῆς, καὶ τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν οἰοῖ σπόγγον τῇ ζωηρῷ πηγῇ παραθείς, καὶ πλήρης ἐκ τινος αὐτορρύτου γενόμενος διάδοσεως τῶν ἐγκειμένων τῇ τοῦ Κυρίου καρδίᾳ ζωηρῶν μυστηρίων· ὃς κατ’ αὐτὴν τοῦ δεσποτικοῦ πάθους γενόμενος τὴν ἀρχὴν, μόνος τῶν ἄλλων ἰδίως συγγράφει τὸ κατὰ τὸν Λάζαρον θαῦμα»². “Αν, μάλιστα, λάβουμε ὑπ’ ὄψη μας, πὼς ἡ γιορτὴ γιά τὴν ἔγερση τοῦ Λαζάρου εἶναι ἀπὸ τίς ἀρχαιότερες, μιὰ καὶ ἀναφέρεται —μὲ λεπτομέρειες τυπικοῦ καὶ ψαλμωδῆσεως ὕμνων καὶ ἀντιφώνων— στὸ ἀρχαιότατον (δ’ αἰῶνα) Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας³, πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς, ἴσως μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς ὕμνους τῆς Ἀκολουθίας,

* Εἰσήγηση στὸ Πνευματικὸ Συμπόσιο τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Κιτίου, γιά τοὺς 11 αἰῶνες τοῦ Ἱ. Ν. τοῦ ἁγ. Λαζάρου (16-18 Ὀκτωβρίου 1990, Λάρνακα), ἐμπλουτισμένη μὲ τίς ἀπαραίτητες ὑποσημειώσεις.

1. Ἰωάν. ια' 1-45.

2. Βλ. Migne, PG, 97,960.

3. Βλ. H. P é t r é, Ethérie, Journal de Voyage (Sources Chrétiennes, 21), Paris 1948, 216-219. Βλ. καὶ πρόσφατη νεοελληνικὴ μετάφρασή του ἀπὸ τὸν ἱερομ. Νικόδημο Μπαρούση, Αἰθερίας, Ὀδοιπορικὸν τῶν ἁγίων Ὁσίων καὶ Συνᾶ, ἐκδ. «Τῆνος», Ἀθήνα 1989, σ. 78-79. Πρβλ. Θ.Η.Ε., 1, 1962, στ. 1015.

ν' αποτελούσαν και τότε μέρος τῶν ὕμνων πού ψάλλονταν στο «Λαζάριον»⁴, ἢ βελτιωμένες μορφές κάποιων ἀρχαίων ποιητικῶν ἀποσπασμάτων. Καί, ἀκόμη, μπορούμε νά ὑποθέσουμε, πῶς ἡ ἀρχαιότης τῆς ἐορτῆς, ἡ συρροή πλήθους κόσμου στο «Λαζάριον», καθῶς και τὸ μάκρος τῆς τελετῆς, μὲ ἀναγνώσματα, ὕμνους, λιτανεῖες⁵ κ.λπ., ἦταν ἀρκετὰ σοβαροὶ λόγοι γιὰ νά προσελκύσουν ὄχι μονάχα προσκυνητάς, μὰ και ρήτορας πολυφθόγγους, ἢ μελωδοὺς και ὕμνογράφους, γιὰ νά γεμίσουν τὸ τυπικὸ-τελετουργικὸ τῆς μεγάλης γιορτῆς, πού αποτελοῦσε εἶδος εἰσαγωγῆς στὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα⁶, ἀν ὄχι τὸ πρῶτο μέρος τῆς και προεικόνισμα.

Τὰ πεζὰ ἢ τὰ ὕμνογραφικὰ κείμενα, πού λεγότανε στο Λαζάριον, δὲν μᾶς ἔχουν προσδιοριστεῖ μὲ περισσότερες λεπτομέρειες και μεγαλύτερη ἀκρίβεια. Ὡστόσο, μπορούμε νά φανταστοῦμε τὸ περιεχόμενό τους, πού θά εἶχε σάν κέντρο τὸ θαῦμα τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, και, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτό, μὲ ποιητικὰ κομμάτια ἢ ὁμιλίες σχετικές, ὕμνοῦσαν κ' ἐξηγοῦσαν τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, πού, δείχνοντας τὴ διπλῆ φύση, ἐδάκρυσε γιὰ τὸ φίλο του και παρουσιάστηκε ὡς Θεὸς και ἄνθρωπος —κατὰ τὴν ἀντιαρειανικὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (ἀπὸ τὰ τέλη δηλ. τοῦ δ' αἰ.). Κ' ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε, πῶς τὰ ἀναγνώσματα ἢ τ' ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς ἐορτῆς μπορεῖ νά ἐνέπνευσαν τοὺς πρῶτους ὕμνογράφους, μὰ μπορεῖ, σὲ μεταγενέστερους χρόνους, αὐτὰ τὰ ὕμνογραφικὰ κείμενα νά ἔθρεψαν και νά πότισαν ὄχι μόνο ψυχὲς φιλακολούθων και φιλαγίων χριστιανῶν, μὰ και τὶς ἐμπνεύσεις ἱεροκηρύκων και ἄλλων Πατέρων ἢ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πού θέλησαν νά τιμῆσουν μὲ γιορταστικούς λόγους τὴν ἐόρτια σὺνάξη. Καὶ τοῦτο, φυσικά, μπορεῖ νά συνεχίζεται μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων, μ' ἓνα εἶδος ἀλληλεπιδράσεως και ἀλληλοπεριχωρήσεως, δηλ. ὁ συναξαριστῆς νά ἐμπνέει τὸν ὕμνογράφο και τὰνάπαλιν.

4. Λαζάριον, γιὰ τὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας, εἶναι ἡ Βηθανία.

5. Ἡ Αἰθερία γράφει χαρακτηριστικά: «Φθάνοντας ὁ ἐπίσκοπος, ἔρχονται νά τὸν προὔπαντήσουν ὄλοι οἱ μοναχοί· εἰσέρχεται ὁ λαός, λένε ἓναν ὕμνον και ἓνα ἀντίφωνο, διαβάζουν τὸ εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα (Ἰω. ια' 29), ὅπου ἀναφέρεται πῶς ἡ ἀδελφὴ τοῦ Λαζάρου ἤλθε νά συναντήσῃ τὸν Κύριο. Κάνουν μιὰ προσευχή, και ὄλοι, ἀφοῦ πάρουν τὴν εὐλογία τοῦ ἐπισκόπου, πηγαίνουν ἀπὸ ἐκεῖ ἔως τὸ Λαζάριον, ψάλλοντας ὕμνους. Ὅταν φθάσουν στο Λαζάριον, συγκεντρώνεται ἐκεῖ ὄλο τὸ πλῆθος· και εἶναι τόσο μεγάλο, πού ἔχι μόνον ὁ χῶρος τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ και ὀλόκληρη ἡ γύρω περιοχή εἶναι γεμάτη κόσμο. Λένε πάλι ὕμνον και ἀντίφωνα, διαλεγμένα γιὰ τὴν ἡμέρα και τὸν τόπο· ἀλλὰ και ὄλα τὰ ἀναγνώσματα πού διαβάζουν εἶναι εἰδικὰ γιὰ τὴν ἡμέρα» (βλ. Νικ. οδ. Μπαρόση, ὅπ. π., σελ. 79). Δὲν μᾶς λέει, φυσικά, ἀν αὐτὰ ἦταν στὰ ἑλληνικά ἢ σ' ἄλλη γλῶσσα.

6. Βλ. José Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode, Hymnes*, III (Sources Chrétienues, 114), Paris 1965, σ. 145. Πρβλ. F. Cabrol και H. Leclercq, ἄρθρα τους στο DACL, τ. VIII, στ. 2009-2086 και 2086-2088.

Ἄς ἔρθουμε, ὅμως, πιὸ κοντὰ στή φιλολογία τῆς ἑορτῆς, γιὰ νὰ ἰδοῦμε καλύτερα τ' ἀγιολογικὰ καὶ τὰ ὑμνογραφικὰ της κείμενα. Θὰ προτάξουμε τ' ἀγιολογικὰ, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν θ' ἀσχοληθοῦμε ἰδιαίτερα σήμερα, καὶ κατόπιν θὰ ἐξετάσουμε τὰ ὑμνογραφικὰ.

β'. Ἀγιολογικά.

Ὁ ἅγιος Λάζαρος, κατὰ τὴν παράδοση, ποὺ ἐμπνέει καὶ τὶς πρῶτες ἀγιολογικὲς πηγές μας, ὅταν κινδύνεψε ἀπὸ τοὺς ἐξάλλους μετὰ τὴν θαυματουργικὴ ἔγερσή του Ἐβραίους, «πρὸς τὴν νῆσον Κύπρον διαδιδράσκει, ἀκαεῖσε διατρίβων, ἐσύστερον παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἀρχιερεὺς τῆς Κιτιαίων ἀναδείκνυται πόλεως. Καλῶς δὲ καὶ θεοφιλῶς πολιτευσάμενος, μετὰ τριακονταετῆ χρόνον τῆς αὐτοῦ ἀναβιώσεως θνήσκει πάλιν· ἀκαεῖσε δὲ θάπτεται, πολλὰ θαυμάσια κατεργασάμενος»⁷. Ὁ ἱστορικὸς τῆς Κύπρου Κυπριανὸς ἐξηγεῖ τὸ λόγο, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἅγ. Λάζαρος προτίμησε τὴν Κύπρο: «φευγὼν τὴν ὀργὴν τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἱερουσαλήμ, ἦλθε καὶ ἐφυλάχθη εἰς τὴν Νῆσον, ὅπου δὲν ἦσαν Ἐβραῖοι, κατὰ τὸν προρρηθέντα νόμον τῶν Ρωμάνων, ὅστις ἠπέλπει θάνατον ἂν ἐκατοῖκει Ἐβραῖος εἰς Κύπρον»⁸. Ἄλλες ἀπίθανες παραδόσεις ἀπὸ τὸν ια' αἰ. καὶ δῶθε, ποὺ θέλουν τὸν ἅγιο Λάζαρο νὰ ταξιδεύει στή Γαλλία καὶ νὰ γίνετ' ἐκεῖ ἐπίσκοπος (στὸ Aix en Provence ἢ ἀλλοῦ), δὲν συζητοῦνται πιά σήμερα, οὔτε ἀπὸ τοὺς Δυτικούς, σοβαρά⁹.

7. Βλ. Τριφίδιον, ἐκδ. Ἀποστολ. Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1960 (ἐφεξῆς: Τριφίδιον), σελ. 346α'. Θ.Η.Ε., 8, 1966, στ. 61-62.

8. Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου, Ἐνετίησιν 1788, σελ. 351. Πρβλ. J. H a c k e t t, A history of the Orthodox Church in Cyprus, N. York 1901, σ. 411.

9. Βλ. R. J u d, Maria, Martha und Lazarus in Südfrankreich (1895)· τὸ πολὺ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἔχουν κάποιο τεμάχιο λειψάνου (πρβλ. Analecta Bollandiana — ἐφεξῆς: AB— 15, 1896, σ. 85) στή Μασσαλία. — G. M o r i n, S. Lazare et S. Maximin (1897)· δὲν πρόκειται βέβαια, γιὰ τὸν τετραήμερό μας Λάζαρο, ἀλλὰ γιὰ κάποιον ἄλλο Λάζαρο, ἐπίσκοπο (τοῦ ε' αἰ.) στὸ Aix en Provence, ποὺ ἐτάφη ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος (τῆς Μασσαλίας) τὸν εἶχε χειροτονήσει (πρβλ. AB, 16, 1897, σ. 517-518). — A. B a u m s t a r k, Verschollene Lazarusakten? (1900)· ὁ σ. πιθανολογεῖ γιὰ «Πράξεις» ἢ «Μαρτύριον» τοῦ Λαζάρου, γιατί, σύμφωνα μὲ κάποιο χωρίον τοῦ ἁγ. Ἐφραίμ, μετὰ τὴν ἔγερσή του, ἀκολούθησε τὸν Πρωτόκλητον Ἀνδρέα, καὶ ἀφοῦ κήρυξε τὴν πίστη στὴν Ἀλεξάνδρεια, μαρτύρησε στὰ χρόνια τοῦ Τιβερίου (πρβλ. AB, 21, 1902, σ. 99). — H i p. D e l e h a y e, «Saints de Chypre», AB, 26, 1907, σσ. 161-301. — Στῆ σελ. 257, σημ. 8, ὁ ἀείμνηστος βολλανδιστὴς ἀγιολόγος, ἀναφέρει πῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κύπρο ἢ τὴ Γαλλία, διεκδικοῦν καὶ ἄλλες χῶρες τὸν Λάζαρο, ὅπως π.χ. ἡ Μικρὰ Ἀσία. — M. V o i g t, Beiträge zur Visionenliteratur, τ. II (1924)· πρόκειται γιὰ μιὰ visio Lazari, σὲ 778 στίχους, ποὺ ἀνήκει στὶς λαϊκὲς φυλλάδες μᾶλλον (πρβλ. AB, 43, 1925, σ. 425). — J. M u m b a u e r, Die Legende von Lazarus, Martha und Magdalena (1928)· πρόκειται γιὰ μιὰ λαϊκὴ παράδοση, ἀπὸ Φλωρεντινὸ χειρόγραφο τοῦ 1494, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ψυχολογία ἢ τὴ λογοτεχνία, μὰ ὄχι γιὰ τὴν ἱστορία (πρβλ. AB,

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Λαζάρου, δηλ. τὸ Σάββατο πρὸ τῶν Βαίων, — ἡ ὁποία λογαριάζεται καὶ ὡς δεσποτικὴ ἑορτή, μιὰ πού με αὐτὴν ἀρχίζει ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς καὶ τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου, — γιορτάζουμε καὶ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν τιμῶν λειψάνων του, τὴν 4ῃ Μαΐου¹⁰. Ὁ Συναξαριστὴς μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως μᾶς πληροφορεῖ, πὼς εἴχαμε καὶ μοναστήρι πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Λαζάρου, ὅπου, μαζὶ με τὴ Σύναξη, γιορτάζονταν καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ¹¹. Ἀπὸ τὴν πλούσια φιλολογία στὸ χῶρο τῆς πατερικῆς γραμματείας (ὅπως θὰ ἰδοῦμε σὲ λίγο, με κάποια συντομία), καὶ τὴ σταθερὴ θέση της στὴ λειτουργικὴ πράξη καὶ ζωὴ, φαίνεται πὼς ἦταν πολὺ λαοφιλὴς ἡ γιορτὴ τοῦ Λαζάρου, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ τὰ στρώματα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ¹², καὶ ἰδιαίτερα στὴν Κύπρο¹³. Γιὰ τὴν πα-

48, 1930, σ. 244). Βλ. καὶ Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (β' ἐκδ.), Ἀθήναι 1959, σ. 251.

10. Στὰ χειρόγραφα ἔχουμε διαφορὰς ὡς πρὸς τὴν ἡμερομηνία τῆς ἀνακομιδῆς: 17 ἢ 18 Μαρτίου, 4 ἢ 5 ἢ 16 Μαΐου καὶ 16 ἢ 17 Ὀκτωβρίου (Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Ἀγιολόγιον..., σελ. 269-270).

11. «Καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀνακομιδῆς τῶν τιμῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Λαζάρου καὶ φίλου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς μυροφόρου Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, γενομένης ἐπὶ Λέοντος τοῦ ἐν εὐσεβεῖ τῇ λήξει φιλοχρίστου βασιλέως. Τελεῖται δὲ ἡ σὺνάξις ἐν τῇ εὐαγεστάτῃ μονῇ τῇ παρὰ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου συσταθείση. Συνεορτάζεται δὲ καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ αὐτοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Λαζάρου» (βλ. Synax. CP., ἐκδ. H. Delehaye, στ. 658-659, στίς 4 Μαΐου).

12. Πέρ' ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ φιλολογία, βρῖσκουμε ἔχνη τῆς τιμῆς τοῦ Λαζάρου καὶ στὴ Λαογραφία (βλ. πρόχειρα τὸ ἄρθρο τοῦ Δ. Β. Οἰκονομίδου, ΘΗΕ, 8, 1966, στ. 63-67, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· βλ. ἐπίσης τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ε. Σιαμπανοπούλου, Οἱ Λαζαρίνες, Θεσσαλονίκη 1973, ὅπου ἐκτίθενται τὰ λαογραφικὰ ἔθιμα τῆς γιορτῆς τοῦ Λαζάρου στὴν περιοχὴ τῆς Κοζάνης, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Αἰανῆς· στίς σελ. 71-73 δημοσιεύεται καὶ τὸ ποίημα-τραγούδι «Ὁ μεγάλος Λάζαρος»:

Σ' ἡμερον ἔρχετ' ὁ Χριστὸς στὴν πόλη Βηθανία,
ὁ Ποιητῆς τῆς Κτίσεως, τοῦ κόσμου σωτηρία...).

Εἶναι γνωστὸ, ἀκόμη, πὼς στὸ λεγόμενον «βυζαντινὸ-θρησκευτικὸ θέατρο» ἐξέχουσα θέση κατέχει τὸ δράμα «Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου», γιὰ τὴν παράσταση τοῦ ὁποίου σώζονται καὶ σκηνοθετικὲς ὁδηγίες: «Ἀρχὴ τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου. Στήσον τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς Μαθητὰς κατὰ πρόσωπον τοῦ τάφου τοῦ Λαζάρου παρέκει, τὴν δὲ Μάρθαν καὶ τὴν Μαρίαν... Εὐθὺς ἄς φωνάξῃ ὁ προφήτης· Εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών. Τέλος τῆς Ἐγέρσεως Λαζάρου» (βλ. Σπ. Λάμπρου, «Βυζαντινὴ σκηνοθετικὴ διάταξις τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ», ἐκ κώδ. Παλατινοῦ, Βατικ. 367, τοῦ ιγ' - ιδ' αἰ., φφ. 33ν - 39η, ἐν «Νέος Ἑλληνομνήμων», ΠΓ', 1916, σελ. 381-407. Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸ φ. 34γ-ν τοῦ κώδικος, ἐνὼ οἱ περισσότερες καινοδιαθηκικὲς ἀναφορὲς στὰ «δρώμενα» γίνονται ἀπὸ τὰ χωρία Ἰω. ια' 3. Ἰω. ια' 44. Ἰω. ια' 7. Ἰω. ια' 8-16. Ἰω. ια' 21-44. Ματθ. κα' 4. Πρβλ. Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, β' ἐκδ., Ἀθήναι 1959, σελ. 466).

13. Βλ. τὰ σχετικὰ ἄρθρα στὴ Θ. Η. Ε., 8, 1966, στ. 61 καὶ ἐξῆς, καθὼς καὶ τὴ μελέτη τοῦ Χ. Παπαϊωάννου στὴν ἀ' περίοδο τοῦ Ἐκκλ. Κήρυκος», τ. Β', 1912, 268-272,

ράδοση, μάλιστα, ποὺ θέλει τὸν ἅγιο Λάζαρο ἐπίσκοπο στὴν Κύπρο, φαίνεται πολὺ ἐνισχυτικὴ ἢ πραγματεία-ὀμιλία «τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Εὐβοίας, μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου, Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον» καί, ξεχωριστά, ἡ τελευταία τῆς παράγραφος, ὅπου ὁ συγγραφέας μᾶς λέει: «ἐμοὶ γὰρ εἴρηκε γέρων τις περὶ τοῦ μακαρίου Λαζάρου, πληροφορηθεὶς ἀπὸ γραφῆς τῶν αὐτοῦ ὑπομνημάτων, ὅτι ἐν Κύπρῳ τῇ νήσῳ ἐπίσκοπος γενάμενος, καὶ τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον ὑπὲρ Χριστοῦ ἀνεδήσατο, τὸν δρόμον τελέσας καὶ τὴν πίστιν τηρήσας, καὶ σὺν τῷ Χριστῷ αἰωνίως ἀγάλλεται. Ὡς πρέπει κ.λπ., Ἀμήν»¹⁴.

Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ποὺ ἀναφέρονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως στὴν ἔγερση τοῦ Λαζάρου καὶ στοὺς διάφορους ἑορτασμούς τῆς, μποροῦμε ν' ἀρκεσθοῦμε στ' ἀκόλουθα —ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα,— ποὺ τὰ πιὸ πρῶιμά τους εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπέδρασαν στὴν ὑμνογραφία τῆς ἑορτῆς, ποὺ διαμορφωνόταν σιγὰ-σιγὰ μέσα στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

1. Λόγος Εὐσταθίου Ἀντιοχείας (;). Inc. «Ἀκούσωμεν, ἀγαπητοί, καὶ εἰς δεῦρο εὐαγγελίζεται τὴν ἐκκλησίαν...»¹⁵.

2. Λόγος Γεωργίου Τορνίκη. Inc. «Ἄρα εἷς τις σοφιστεύειν ἐπιβαλλόμενος...»¹⁶.

3. Λόγος Ἰωάννου Χρυσοστόμου (;) Inc. «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ...»¹⁷.

298-305, 364-371, 387-395 καὶ 427-429. Ἐνδιαφέροντα πάντα καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει ὁ Χάκκετ — κατὰ μετάφρασιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ Χ. Παπαϊωάννου (Ἱστορία τῆς Ὁρθοδ. Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τ. Β', Πειραιεὺς 1927, σελ. 9, 11, 77, 257-267 καὶ 291).

14. Ἄν καὶ σύγχρονος μᾶλλον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ Ἰωάννης Εὐβοίας φαίνεται νὰ διασώζει ἀρχαιότερη παράδοση. Ἡ ὀμιλία του ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν F r a n z D ö l g e r, «Predigt des 'Johannes von Euboeia' auf die Erweckung des Lazaros», AB, 68, 1950, 5-26 (τὸ κείμενο: σελ. 19-26). Ἄλλα κείμενα τοῦ Ἰωάννου Εὐβοίας βλ. ἐν P.G. 96, 1459-1508. Γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰωάννου, βλ. ἀρθρα ἐν Enciclopedia Cattolica, Roma, VI, 557· καὶ ΘΗΕ 6, 1965, 1217-18. Πρβλ. AB, 69, 1951, 396. Ἀθ. Παπαγεωργίου, Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Λευκωσία - Κύπρος 1962, σελ. 9 καὶ 11. Ὁ τελευταῖος θεωρεῖ βέβαιον τὸ γεγονός τῆς ἐν Κύπρῳ δράσεως τοῦ Λαζάρου: «Κατόπιν τούτου (δηλ. τῆς σχετικῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ κείμενον τὸν Ἰωάννου Εὐβοίας), ἡ παράδοσις περὶ παραμονῆς ἐν Κύπρῳ τοῦ Λαζάρου, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ὁποῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 5' αἰ. μ.Χ. ἰδρύθη ὁ μέχρι σήμερον σφωζόμενος, μὲ πολλὰς μεταβολὰς, ναὸς τοῦ ἁγίου Λαζάρου ἐν Λάρνακι, βεβαιοῦται πλήρως. Ἀργότερον τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Λαζάρου μετεφέρθη εἰς Κων/λιν ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Λέοντος Στ', τοῦ Σοφοῦ» (ὁπ. π., σελ. 11).

15. Βλ. «Bibliotheca Hagiographica Graeca» (ἐφεξῆς: BHG), ἀριθ. 2213c. Ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν F. C a v a l l e r a, S. Eustathii, ep. Antiocheni, In Lazarum, Mariam et Martham, homilia Christologica, Paris 1905, σ. 26-51. Πρβλ. AB, 25, 1906, 366-368.

16. BHG, ἀρ. 2213e (cod. Scorial. Υ Π 10 [Andrés 265], XIII αἰ., ff. 75v-81r).

17. BHG 2213g (cod. Vatic. Ottob. 14, Xe αἰ., ff. 46v-48r).

4. Λόγος Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων (ἢ Ἰω. Χρυσοστόμου). Inc. «Δεῖπνον ἡμῖν πολυτελές Λάζαρος σήμερον παρατίθησιν...»¹⁸.

5. Λόγος Ἰω. Χρυσοστόμου (;). Inc. «Ἐλυσε τὸν Λάζαρον τὸ φῶς, ἀλλ' οὕτω καλούμενος ἔσπευσεν...»¹⁹.

6. Κατήχησις Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Inc. «Ἡ τῆς χαρᾶς ἡμέρα ἔφθασεν...»²⁰.

7. Λόγος Πρόκλου. Inc. «Ἦδη τῆς δεσποτικῆς πανηγύρεως παρακύπτει τὰ χαρίσματα...»²¹.

8. Λόγος Ἰω. Χρυσοστόμου (;). Σώζεται ἀκέφαλος. Des. «... Τί οὖν ἐκεῖνοι; Ἐβούλοντο αὐτὸν ἀνελεῖν τὸν ἀναστήσαντα τὸν νεκρὸν. Ἡμεῖς δὲ δοξάσωμεν τὸν σωτῆρα τῶν ψυχῶν ἡμῶν... Ἀμήν»²².

9. Λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων, ὑπὸ Ἀρέθα Καισαρείας. Inc. «Λάζαρος ὁ Χριστοῦ φίλος τὸ παρὸν συγκεκρότηκε σύστημα...»²³.

10. Λόγος Ἀνδρέου Κρήτης. Inc. «Λάζαρος τὸν παρόντα συγκεκρότηκε σύλλογον...»²⁴.

11. Ὁμιλία Ἰω. Χρυσοστόμου (ἢ Βασ. Σελευκείας). Inc. «Μέγα ἀγαθὸν ἢ φιλοσοφία· φιλοσοφίαν δὲ λέγω τὴν παρ' ἡμῖν...»²⁵.

12. Λόγος ἢ διήγησις (ἀνών.). Inc. «Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Θεός, μετὰ τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν...»²⁶.

13. Λόγος Ἰω. Καλέκα. Inc. «Ὁ μακάριος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, ὁ ἐπιστήθιος φίλος...»²⁷.

14. Λόγος περὶ Μάρθας, Μαρίας, Λαζάρου καὶ Ἡλίας Προφήτου, ὑπὸ

18. BHG 2214. Βλ. E h r h a r d A., Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche (ἑφεξῆς: Ehrhard), I, 144, σημ. 2 καὶ 214, 69.

19. BHG 2215. Βλ. Migne P.G., 62, 777-780.

20. BHG 2215t. Βλ. Ἰ. Π. Παδοπούλου - Κεραμέως, Θεοδώρου Στουδίτου, Μεγάλη Κατήχησις, II, Πετρούπολις 1904, σ. 194-200.

21. BHG 2216 (cod. Vindob. theol. 247 [olim 210], XVI αἰ., ff. 276r-281v).

22. BHG 2216d (cod. Paris, 1210, XVI αἰ., ff. 395r-399v). Πρβλ. E h r h a r d, III, 574, σημ.

23. BHG 2217. Ἐξεδόθη ὑπὸ C. A. M a n g o, βλ. R. J. H. J e n k i n s, B. L a o u r d a s, C. A. M a n g o, «Nine Orations of Arethas», «Byzantinische Zeitschrift» (ἑφεξῆς: BZ), 47, 1954, 20-22; καὶ ὑπὸ L. G. W e s t e r i n k, Arethae scripta, minora, II, Λειψία, 1972, σ. 7-10. (Βλ., πιδ κάτω, καὶ τὸν λόγο ὑπ' ἀριθ. 25, BHG 2226).

24. BHG 2218. Βλ. Migne P.G., 97, 960-985.

25. BHG 2219. Βλ. Migne P.G., 59, 349-354.

26. BHG 2219h (cod. Athon. Batoped. 452, XVI αἰ., ff. 89r-102r). Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Συμπλήρωμα ἀγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας, Paris 1930, σ. 96.

27. BHG 2219k. Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, ὅπ. π., σ. 96. E h r h a r d, III, 560, 11 καὶ 608, σημ.

Ἰω. Χρυσοστόμου (;). Inc. «Ὅσοι τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἔρωτα φέρετε...»²⁸.

15. Λόγος Φωτίου. Inc. «Ὅτε τῶν παιδῶν ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀναβούντων...»²⁹.

16. Λόγος Λεοντίου, ἐπ. Ἀραβισσοῦ. Inc. «Οὐδὲν ὡς ἔοικε τῆς ἀγάπης ἐστὶν ἰσχυρότερον...»³⁰.

17. Ὁμιλία Ἰω. Χρυσοστόμου (;). Inc. «Ἦν τις, φησὶν, ἀσθενῶν Λάζαρος...»³¹.

18. Ὁμιλία Ἰω. Εὐβοίας. Inc. «Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, ὁ μακάριος Παῦλος Τιμοθέω γράφων...»³².

19. Λόγος Ἰω. Χρυσοστόμου (;). Inc. «Πᾶσα ἔνθεος (ἢ μὲν ἐν Θεῷ) διδασκαλία συνάγειν εἴωθε τῶν φιλομαθῶν ἀνδρῶν τὰς ὠφελείας...»³³.

20. Λόγος Μακαρίου Χρυσοκεφάλου. Inc. «Πολλὴν πανδαισίαν ἡμῖν ὁ ἐπιστήθιος...»³⁴.

21. Ὁμιλία Χρυσοστόμου (ἢ Βασιλείου Σελευκειᾶς). Inc. «Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἴδωσί τινος τῶν ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ πάσχοντάς τι δεινόν...»³⁵.

22. Ὁμιλία «Θεοφ. Κεραμέως». Inc. «Πολυτελῆ (ἢ Πολλὴν) πανδαισίαν ἡμῖν ὁ ἐπιστήθιος εὐαγγελιστῆς προτίθησι σήμερον...»³⁶.

23. Λόγος Ἰω. Χρυσοστόμου. Inc. «Σήμερον (ἐκ νεκρῶν) ἐγειρόμενος ὁ Λάζαρος, πολλῶν καὶ διαφόρων σκανδάλων τὴν λύσιν ἡμῖν χαρίζεται...»³⁷.

28. BHG 2219p. Βλ. Migne P.G., 61, 701-706.

29. BHG 2219r. Βλ. Σ τ. Ἀ ρ ι σ τ ἄ ρ χ η, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ» 3, 1882-83, σελ. 528-531. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φωτίου... Λόγοι καὶ Ὁμιλίαι ὀγδοήκοντα τρεῖς, τ. II, Κων/λεις 1901, σ. 410-421. Β. Λ α ο ὄ ρ δ α, Φωτίου Ὁμιλίαι, Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 83-88.

30. BHG 2219u (cod. Vatic. Ottob. 14, Xe al., ff. 67r-70r). Βλ. Ehrhard, I, 214, 77. Ἡ Ἀραβισσὸς ἦταν πόλις τῆς Ἀρμενίας β' καὶ ὁ Λεόντιος πρέπει νὰ ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν ἱερὸ Φώτιο, μὰ ποὺ ἐκεῖνος τὸν ἀναφέρει στὴ «Βιβλιοθήκη» του. Πρβλ. Θ.Η.Ε., 3, 1963, στ. 31.

31. BHG 2219w (cod. Vindob. theol. 5 [olim 116], Xe al., ff. 186v-188v. Βλ. Ehrhard, II, 278, 2. Πρβλ. cod. Vindobon. theol. 247 [olim 210], XVe al., ff. 274-276.

32. BHG 2220. Βλ. Franz Dölger, «Predigt des Iohannes von Euböia' auf die Erweckung des Lazaros», ἐν AB, 68, 1950, 19-26.

33. BHG 2221. Βλ. Migne P.G., 62, 771-776.

34. BHG 2221t [Codd. α) Oxon. Barocc. 214, XVe al., ff. 217r-233v, β) Sinaït. 314, XVIe al., 666r-726r, καὶ γ) Vatic. 1610, XVIe al., 360r-388r].

35. BHG 2222. Βλ. Migne P.G., 59, 341-348.

36. BHG 2223. Βλ. Migne P.G., 132, 512-541.

37. BHG 222A. Βλ. Migne P.G., 48, 779-784. Πρβλ. καὶ Ὁμιλία Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὅπου συνεγκωμιάζεται ὁ ἅγ. Λάζαρος μετὰ τῶν μαρτύρων Βερνίνης (ἢ Βερνίκης) καὶ Προσδόκης (2 Ὁκτωβρίου). Inc. «Πρόφην ἡμῖν, ἀγαπητοί, τὸν πολυανθῆ τοῦ ἔαρος διαπλέκοντες στέφανον...», BHG 275 (Migne P.G., 50, 641-644).

24. Λόγος Βασιλείου Σελευκείας. Inc. «Τὴν ἐκκλησίαν θέατρον ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων ἐπίκοινον εἰπὼν τις...»³⁸.

25. Λόγος ὑπὸ Ἀρέθα Καισαρείας. Inc. «Τὸν ἱερὸν τοῦτον σύλλογον καθορῶν καὶ τὴν πολυάνθρωπον ταύτην πανήγυριν...»³⁹.

26. Ὁμιλία (ἀνων.). Inc. «Τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰς κατὰ γῆν διατριβὰς ποιουμένου...»⁴⁰.

27. Λόγος Λεοντίου, πρεσβ. Κων/λεως. Inc. «Τοὺς τῆς εὐσεβείας (ἢ καθηγητὰς καὶ) μύστας...»⁴¹.

28. Λόγος Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου. Inc. «Φέρε πάλιν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην...»⁴².

29. Ὁμιλία (ἀνων.). Inc. «Φέρε τοίνυν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην λέγοντα...»⁴³.

30. Λόγος Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων. Inc. «Φιλῶ τὸ τῆς ἐκκλησίας χωρίον, τὸ πνευματικόν μοι τοῦτο συνάγουσαν (ἢ συναγωγὴς;) συμπόσιον...»⁴⁴.

31. Λόγος Τίτου Βόστρων (ἢ Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων). Inc. «Ὡσπερ ἡ ἀμέτρητος ἄβυσσος βρῦει ἀφθόνως τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων...»⁴⁵.

32. Λόγος Ἰω. Χρυσοστόμου (ἢ Ἰππολύτου). Inc. «Ἀγαπητοί, ὡσπερ μῆτηρ φιλότεκνος ἐπιδοῦσα τὴν θηλὴν τῷ νηπίῳ τέρπεται...»⁴⁶.

Δὲν λείπουν, βέβαια, καὶ οἱ παράλληλες ἀναφορὲς τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου στὰ νεώτερα βοηθήματα, ποὺ ἐρμηνεύουν τὶς σχετικὲς εὐαγγελικὲς

38. BHG 2225. Ἐξεδόθη ὑπὸ P. Camelot, Homélie inédite de Basile de Séleucie, ἐν «Mélanges offerts à A.-M. Desrousseaux», Paris 1937, 38-41. Πρβλ. AB, 69, 1951, 396.

39. BHG 2226. Ἐξεδόθη ὑπὸ C. A. Mango, ὅπ. π. (βλ. ὑπόσ. 23), σελ. 22-25. L. G. Westerink, ὅπ. π., σελ. 11-16.

40. BHG 2226m. Βλ. Ehrhard, III, 560, 10· 580h· 599b κ.λπ.

41. BHG 2227. Βλ. Ehrhard, I, 215, 84· II, 90, σ. 3· 99, 12· 128, 50· 245, 26 καὶ 259, 17. Giannelli C., Codices Vaticani graeci 1485-1683, Roma 1950, σ. 203, 30.

42. BHG 2228. Βλ. Migne P.G., 39, 60-65.

43. BHG 2228b. Βλ. Ehrhard, III, 205, σημ., 570, 75· 597 κ.λπ.

44. BHG 2229. Βλ. M. Aubineau, Les homélies festales d' Hésychius de Jérusalem, I, Bruxelles 1978, σ. 448-462, ποὺ ἐκδίδει τὸ λόγο στὸν ἀγ. Λάζαρο βάσει 23 χφφ. Πρβλ. AB, 97, 1979, σ. 179.

45. BHG 2230. Βλ. Migne P.G. 18, 1264-1277. Ὁ J. Quasten δὲν τὸ θεωρεῖ γνήσιο ἔργο τοῦ Τίτου Βόστρων (βλ. Quasten, Initiation aux Pères de l' Église, trad. J. Laporte, t. III, Paris 1963, σελ. 509), ἐνῶ ὁ M. Aubineau τὸ συμπεριέλαβε στὴν ἐκδοσὴ του μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων (βλ. ὅπ. π., II, σελ. 748-776).

46. BHG 2231. Βλ. Migne P.G., 62, 775-778. («Ὁποῖος θέλει περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὰ χειρόγραφα καὶ τὶς νεώτερες ἐκδόσεις τους, μπορεῖ νὰ προστρέξει στὰ συμπληρώματα τῆς BHG, δηλ. στὸ Auctarium καὶ τὸ Novum Auctarium, τοῦ Fr. Halkin, ἀριθ. 2213c-2231c).

περικοπές, στὰ συναξαριστικά ὑπομνήματα ἢ καὶ στὰ κηρυγματικά-ὀμιλητικά ἔργα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλὰ ὅλ’ αὐτὰ δὲν ἐνδιαφέρουν ἀμέσως τὸ θέμα πού ἐξετάζουμε στὴν παρούσα μελέτη⁴⁷.

γ’. Ὑμνολογικά.

Ἀπὸ τὰ Κοντακάρια καὶ τ’ ἄλλα λειτουργικά βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μᾶς εἶναι γνωστὰ τ’ ἀκόλουθα ὑμνογραφικά κείμενα.

1. Κοντάκιον τοῦ ὑμνογράφου Κυριακοῦ, μὲ ἀκροστιχίδα: «Ποίημα Κυριακοῦ»⁴⁸.

2. Κοντάκιον «εἰς τὸν δίκαιον καὶ τετραήμερον Λάζαρον» (ὕμν. I, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ), μὲ ἀκροστιχίδα: «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ»⁴⁹.

3. Ἔτερον κοντάκιον εἰς τὸν ὅσιον καὶ δίκαιον Λάζαρον (ὕμν. II, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ), μὲ ἀκροστιχίδα: «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ»⁵⁰.

47. Μιὰ ἐπαρκὴ γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ θεματός μας βιβλιογραφία (ἀπὸ ἀγιολογικὴ πλευρὰ) ἕως τὸ 1966, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ περιεκτικὸ ἄρθρο τοῦ V i c t o r S a x e r στὴ Bibliotheca Sanctorum, τ. VII, Roma 1966, στ. 1135-1152 (ἡ βιβλιογραφία, στὶς στ. 1144-1149). Γιὰ τὸν ἑλληνα φιλόλογο, ὑπάρχουν τ’ Ἀγιολόγια (στὸ λῆμμα: Λάζαρος) καὶ οἱ Συναξαρισταὶ (εἴτε στὸ ἴδιο λῆμμα, εἴτε στὶς ἡμερομηνίες τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του, εἴτε στὸ Σάββατο πρὸ τῶν Βαίων, δηλ. βιβλίο Τριωδίου). Τὸ θέμα μας τέμνεται συχνὰ κι ἀπὸ παράλληλα μελετήματα γιὰ τὴ Μαρία, Μάρθα, Μαγδαληνὴ κ.λπ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἶναι χρήσιμη ἡ κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ V. S a x e r, «Les Saintes Marie Madeleine et Marie de Béthanie dans la tradition liturgique et homilétique orientale», ἐν «Revue des Sciences religieuses» 32, 1958, σελ. 1-37.

48. Ὁ S. Pétridès πιστεύει πὼς ὁ Κυριακὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ Ρωμανοῦ, ἐπειδὴ ὁ Ρωμανὸς χρησιμοποιοῦ τὸν εἰρμὸ τοῦ ὕμνου τοῦ Κυριακοῦ γιὰ τὸ Λάζαρο («Λάζαρον τὸν φίλον σου») ὡς πρότυπο-εἰρμὸ γιὰ τὸ κοντάκιό του στὸν Ἰουδα (βλ. S. Pétridès, «Les mélodes Cyriaque et Théophane le Sicilien», «Échos d’Orient» [ἔφεξῆς: ΕΟ], 4, 1901, 282-287). Ἐκδοσὴ τοῦ Κοντακίου ὑπὸ τοῦ J. B. P i t r a, ἐν Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi parata (ἔφεξῆς: AS), τ. I, Paris 1876, σελ. 284-288· καὶ ὑπὸ K a r l K r u m b a c h e r, Romanos und Kyriakos, München 1902, σελ. 726-735. Πρβλ. C a s. É m e r e a u, ἐν ΕΟ, 22, 1923, 23 (βιο-βιβλιογραφικὰ στὸν κατάλογο τῶν ὑμνογράφων). K. K r u m b a c h e r, Die Akrostichis in der Kirchenpoesie, München 1904, σελ. 589 (ἀρ. 91).

49. Ἐχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ: α) E. M i o n i, Romano il Melode. Saggio critico e dieci inni inediti, Turin 1937, (ἀρ. 9), σελ. 199-212. β) Ἰω. Θ. Π α π α δ η μ η τ ρ ῖ ο υ (στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ν. Β. Τ ω μ α δ ἄ κ η, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ὑμνοι, τ. Α’, Ἀθήναι 1952, σελ. 157-176, ἀριθ. 7). γ) P. M a a s — C. A. T r y p a n i s, Sancti Romani Melodi Cantica, τ. I, Oxford 1963, ἀρ. 14, σελ. 102-109. δ) J. G r o s d i d i e r d e M a t o n s, Romanos le Mélode, Hymnes, t. III, Paris 1965, σελ. 154-178.

50. Ἐχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ: α) P i t r a, AS, I, σελ. 473-475. β) E. M i o n i, ὅπ. π., σελ. 213-223, ἀρ. 10). γ) M. N α ο υ μ ῖ δ η (στὴν ἐκδοσὴ Ν. Β. Τωμαδάκη, ὅπ. π., σελ. 185-194, ἀρ. 8). δ) M a a s - T r y p a n i s, ὅπ. π., σελ. 110-116 (ἀριθ. 15). ε) G r o s d i d i e r d e M a t o n s, ὅπ. π., σελ. 198-218. Ὁ τελευταῖος ἐκδίδει ὡς Appendice

4. Ἐξή στιχηρά ἰδιόμελα, «ποίημα Λέοντος τοῦ Βασιλέως»⁵¹.
5. «Καὶ νῦν», ἰδιόμελον ἔσπερινοῦ, ποίημα Ἀνδρέου Τυφλοῦ»⁵².
6. Κανὼν Ἀνδρέου Κρήτης, εἰς τὸ Ἀπόδειπνον (τῆ Παρασκευῆ ἔσπερας)⁵³.
7. Τρία καθίσματα τοῦ Ὁρθρου: α) «Τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν», β) «Κατοικτεῖρας τῆς Μάρθας» καὶ γ) «Ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς προγνώσεως»⁵⁴.
8. Κανὼν Θεοφάνους (στὸν ἕρθρο), μόνο οἱ πέντε πρώτες ᾠδές⁵⁵.
9. Ἔτερος κανὼν, ποίημα Κοσμᾶ Μοναχοῦ, πάλι μόνο οἱ πέντε πρώτες ᾠδές⁵⁶.
10. Δύο καθίσματα μεταξὺ τῶν ᾠδῶν γ'-δ'⁵⁷.
11. Τετραψῆδιον τοῦ ἁγ. Κοσμᾶ⁵⁸.
12. » Ἰωάννου Μοναχοῦ⁵⁹.
13. Δύο ἑξαποστειλάρια⁶⁰.
14. Ἐννέα ἰδιόμελα τῶν Αἰῶνων⁶¹.
15. Ἐνα στιχηρὸν ἰδιόμελον ἔσπερ. τῶν Βατῶν⁶².

ἓνα προοίμιο καὶ τέσσερις οἴκους («Strophes de l'hymne Πασι παρέχων»). Ἀπ' τὸν Π αὐτὸ ὕμνο τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι παρμένα τὰ ἐν χρήσει, ὡς σήμερα, προοίμιον-κοντάκιον καὶ Οἶκος (ἢ δ' στροφή τοῦ ὕμνου) τοῦ λειτουργικοῦ μας Τριψήδιου τοῦ κατασκευαστικῆς (βλ. Τριψῆδιον, σελ. 345 β').

51. Βλ. Τριψῆδιον, σελ. 336α'-337α'. Ὁ Σ. Εὐστρατιάδης —δὲν ξέρω γιατί— δὲν τ' ἀναφέρει στὰ ἔργα τοῦ Λέοντος Στ' (βλ. «Λέων ὁ Σοφὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα», ἐν «Ρωμανὸς ὁ Μελωδός», ἔτος Α', τεύχος Α', Paris 1932, σελ. 69-81).

52. «Τὴν ψυχαφελῆ πληρώσαντες Τεσσαρακοστήν...» (Τριψῆδιον, 337α').

53. Ἦχος α', πρὸς ᾠδὴν ἐπινίκιον: «Νεκρὸν τετραήμερον» (Migne P.G., 97, 1385-1397. Τριψῆδιον, 338β'-342β').

54. Τριψῆδιον, 342β'-343α'.

55. Ἦχος πλάγ. δ', πρὸς «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ»: «Λάζαρον θενεῶτα» (Τριψῆδιον, 343α'-345α').

56. Ἦχος πλάγ. δ', πρὸς ᾠδὴν διοδεύσας ὡσεὶ ξηράν: «Ὁ πρὶν ἐκ μὴ ὄντων παραγαγὼν» (Τριψῆδιον, 343α'-345α'. Βλ. καὶ παλιὰ ἔκδ. στὸν Migne, P.G. 98, 513-520).

57. α) «Συμπαρέστησαν Χριστῶ» καὶ β) «Προγινώσκων τὰ πάντα ὡς ποιητῆς» (Τριψῆδιον, 344α').

58. Συνέχεια τοῦ ὡς ἄνω α' κανόνος (Τριψῆδιον 345α'-347α').

59. Ὁ Ἐπιμερεαυ τὸ ἀποδίδει στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνὸ (βλ. ΕΟ, 23, 1924, σελ. 196). Τριψῆδιον, 345β'-347α'.

60. Πρὸς τὸ «ἐπεσεκέφατο ἡμᾶς»: α) «Λόγω σου Λόγε τοῦ Θεοῦ» καὶ β) «Διὰ Λαζάρου σε Χριστός» (Τριψῆδιον, 347α').

61. Τέσσερα στὸν α' ἦχο (τὸ τέταρτο ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Σ. Εὐστρατιάδη στὸν Λέοντα Στ', βλ. ὅπ. π., σελ. 76), δύο στὸν δ', δύο στὸν πλ. δ' καὶ τὸ «Δόξα» στὸν β' ἦχο (Τριψῆδιον, σελ. 347β'-348α').

62. Τὸ δ': «Τὴν σεπτὴν Ἀνάστασιν τὴν σὴν προτυπούμενος ἡμῖν» (Τριψῆδιον, 350α').

Στις ἀκολουθίες τῶν Βαΐων (Λιτή, Αἴνοι κ.λπ.) ὑπάρχουν μερικά ἰδιόμελα, πού ἀναφέρονται ἔμμεσα στοῦ γεγονότος τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, ἀλλὰ δὲν μποροῦν ὥστόσο νὰ καταταγοῦν στὴν ὑμνογραφία τῆς ἐορτῆς⁶³.

Ἀπὸ τὴ νεώτερη —καὶ γνωστὴ ὡς τώρα— ὑμνογραφία γιὰ τὸν ἅγιο Λάζαρο, πρέπει νὰ μνημονεύσουμε ἀπαραιτήτως, α) μιὰ χειρόγραφη Ἄ κ ο λ ο υ θ ί α τοῦ 1891, γραμμμένη στὸ ἅγιον Ὅρος, γιὰ τὸ Ρωσικὸ Κοινόβιο τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος⁶⁴ καὶ β) τὴν ἔκδοση τῶν Ἄ κ ο λ ο υ θ ι ῶ ν (παλαιότερων καὶ νεωτέρων) ἀπὸ τὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Λαζάρου Λάρνακος, τῆς Κύπρου⁶⁵. Στὴ χειρόγραφη Ἀκολουθία τοῦ 1891 περιλαμβάνονται (μετὰ τὰ Προλεγόμενα), τὰ ἑξῆς:

16. Μικρὸς ἐσπερινός· 4 προσόμοια στιχηρά, α' ἤχου, πρὸς τὸ «Τῶν οὐρανίων ταγματῶν»· Δόξα, δ' ἤχου «Ἱεραρχῶν τὸ θεῖον κειμήλιον»· 5 στιχηρά προσόμοια τῶν Ἀποστίχων, πρὸς τὸ «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ» (β' ἤχου).

17. Μέγας ἐσπερινός· 3 στιχηρά προσόμοια (β') πρὸς τὸ «Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασιν»· 3 προσόμοια (δ') πρὸς τὸ «Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν»· Δόξα, πλ. β', «Σήμερον συγκαλεῖται ἡμᾶς ὁ Ἰσαπόστολος...»· 5 ἰδιόμελα τῆς Λιτῆς (α' ἤχου, β', γ', δ' καὶ τὸ Δόξα, πλ. α')· 3 προσόμοια τῶν Ἀποστίχων, πρὸς τὸ «Χαίροις ἀσκητικῶν ἀληθῶς» καὶ Δόξα, πλ. δ', «Δεῦτε ἅπαντες πιστοί»· 2 ἀπολυτίκια, «Τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν τῷ κόσμῳ θέλων πιστώσασθαι» καὶ «Λειψάνου σου τοῦ θείου τὴν μετάθεσιν, Λάζαρε».

18. Ὅρθρος· 6 καθίσματα (α', γ' καὶ δ' ἤχου)· ἰδιόμелον (πεντηκοστάριον) πλ. β', «Ὅσπερ Πάτερ, ἱεράρχα Χριστοῦ»· Κανόνες, α) τῆς Θεοτόκου, δ' πρὸς τὸ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου»: «Ὑμῆσαι βουλόμενος» (χωρὶς καμμία ἔνδειξη ἀκροστιχίδας), β) Κανῶν τοῦ Ἁγίου, ἥχος καὶ εἰρμός ὁ αὐτός, με ἀκροστιχίδα «κατ' ἀλφάβητον, ἄνευ τῶν Θεοτοκίων, ὑπόθεσιν ἔχων τὴν τῆς πρώτης βιοτῆς» (πρὸ τῆς ἐγέρσεως του δηλ.) καὶ γ) Ἔτερος Κανῶν τοῦ Ἁγίου, ἥχος πλ. δ', πρὸς τὸ «Ἀρματηλάτην Φαραῶ», με ἀκροστιχίδα «κατ' ἀντίστροφον ἀλφάβητον, ἄνευ τῶν Θεοτοκίων, ὑπόθεσιν ἔχων <τὴν> τῆς δευ-

63. Βλ. π.χ. τὸ γ' καὶ τὸ «Δόξα» τῆς Λιτῆς τῶν Βαΐων, καθὼς καὶ τὸ δ' τῶν Αἰνῶν τῶν Βαΐων.

64. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου τετραήμερου φίλου τοῦ Χριστοῦ Λαζάρου, εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ ἁγίου αὐτοῦ λειψάνου, ἐν ἣ περιέχει καὶ οἶκους κατ' ἀλφάβητον εἴκοσι τέσσαρας, καὶ παρακλητικὸν Κανόνα. Συγγραφεῖσα π α ρ ᾶ τ ι ν ο ς Ἱ ε ρ ο μ ο ν ᾶ χ ο υ, δι' ἐπιμελείας καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιολογιώτατου ἐν Ἱερομονάχῳ ἁγίου Καθηγουμένου Κυρίου Ἀνδρέα, τοῦ Ἱεροῦ Ῥωσικοῦ Κοινοβίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος. Ἐν Ἁγίῳ Ὅρει Ἄθω, ἐν ἔτει 1891». Τὴν Ἀκολουθία δὲν γνωρίζω παρὰ (χάρη στὸν Ἄρχοντα Πρωτοψάλτη τῆς Μ.Χ.Ε. κ. Χαρ. Ταλιαδῶρο) ἀπὸ ἑνα φωτοτυπημένο ἀντίγραφο, με ὄχι κανονικὴ ἀρίθμηση, ἀλλὰ πού τὰ φύλλα του πρέπει νὰ εἶναι 40, στὸ σύνολο, δηλ. 80 σελίδες.

65. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου τετραήμερου Λαζάρου, ἐκδ. Ἱεροῦ Ναοῦ ἁγ. Λαζάρου, Λάρνακα-Κύπρος 1988, σελ. 88.

τέρας βιοτῆς αὐτοῦ, καὶ τὴν τοῦ θείου λειψάνου μετακόμησιν (sic)»: «Ὡς Ἱεράρχης ὡς δεσπότης, Λάζαρε»· 2 καθίσματα μετὰ τὴν γ' ᾠδῆ (δ' ἤχου)· 2 ἑξαποστειλάρια, πρὸς τὸ «Τοῖς Μαθηταῖς συνέλθωμεν»· 4 στιχηρὰ προσόμοια τῶν Ἀΐνων, πρὸς τὸ «Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθεῖς», καὶ Δόξα, ἰδιόμελον, πλ. α', «Ἐπρεπε τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων».

19. Οἴκοι ΚΔ', κατ' ἀλφάβητον: «Ἄγγελος ὥσπερ ἄλλος, Λάζαρε ἀνεδείχθης...» — «ἜΩ παμπόθητε φίλε, τοῦ Χριστοῦ καὶ Δεσπότης...».

20. Παράκλησις εἰς τὸν αὐτὸν ἅγιον Λάζαρον. Διασκευὴ τοῦ γνωστοῦ Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος στὴν Θεοτόκο (ἀποδιδόμενον ἄλλοτε στὸν μοναχὸ Θεοστήρικτο καὶ ἄλλοτε στὸν ὑμνογράφο Θεοφάνη): «Πολλοὺς συνεχόμενος πειρασμοῖς, πρὸς σέ καταφεύγω, τὸν προστάτην μου καὶ φρουρόν...», μετὰ 4 Μεγαλυνάρια στὸ τέλος: «Τὸν ἐκ Βηθανίας θεῖον βλαστόν...».

Στὴ νεώτερη ἐκδοσὴ τῶν Ἀκολοουθιῶν⁶⁶, ἀπὸ τὸν Ἱ. Ν. ἀγίου Λαζάρου Λάρνακος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία ποὺ περιέχεται στὸ Τριψῆδιο (Σάββατον τοῦ Λαζάρου), μετὰ κάποιες μικροδιαφορὰς ποῦ καὶ ποῦ, περιέχονται:

21. Ἀκολουθία ὄρθρου «Τῇ Τετάρτῃ πρὸ τῶν Βαΐων», ὅποτε «μνήμην ἐπιτελοῦμεν τῆς κοιμήσεως τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν, δικαίου καὶ φίλου τοῦ Χριστοῦ Λαζάρου τοῦ Τετραήμερου»⁶⁷. Σ' αὐτὴ τὴν Ἀκολουθία, καὶ μετὰ τὴν θ' ᾠδῆ, περιέχονται καὶ τὰ

22. «Ἐγκώμια εἰς τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον Λάζαρον, ψαλλόμενα τὴν Τετάρτην τῆς Ε' Ἑβδομάδος ..., ἡμέραν τῆς κοιμήσεώς του. Φέρουν Ἀκροστιχίδα κατ' Ἀλφάβητον, ποίημα Γερασίου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου». Ψάλλονται μπροστὰ στὰ λείψανα τοῦ Ἀγίου, σὲ τρεῖς Στάσεις, ὅπως τὰ Ἐγκώμια τῆς Μεγ. Παρασκευῆς: «Ἀρετῶν ἐκλάμπων, τῷ φωτὶ νοερῶς...». «Ἄξιόν ἐστι, τοῦ γεραίρειν σε φίλε Κυρίου...» «Αἱ γενεαὶ πᾶσαι, ὕμνοις σε τιμῶμεν...»⁶⁸.

23. «Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος εἰς τὸν ἅγιον Λάζαρον, φίλον τοῦ Χριστοῦ, ὑπὸ Μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου», μετὰ ἀκροστιχίδα «Λάζαρε θεῖαν μοι αἶτει χάριν, Γερασίμου»⁶⁹.

24. «Οἴκοι ΚΔ' εἰς τὸν τετραήμερον ἅγιον Λάζαρον, φίλον ὄντα τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπίσκοπον Κιτίου χρηματίσαντα, ψαλλόμενοι τὴν Πέμπτην πρὸ

66. Δυστυχῶς οἱ ἐπιμεληταὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς δὲν μᾶς πληροφοροῦν ἀπὸ ποιὰς πηγῆς πῆραν τὰ στοιχεῖα καὶ ἐπλεξαν τίς Ἀκολουθίες, καὶ ἔτσι —ἐξω ἀπὸ τίς ὕστες μᾶς δίνουν οἱ τίτλοι καὶ οἱ ἀκροστιχίδες— δὲν ἔχουμε πλήρως ἀπηκριβωμένες πληροφορίες.

67. Βλ. Ἀκολουθία..., ὅπ. π. (σημ. 65), σελ. 41-60.

68. Ὀπ. π., σελ. 51-58.

69. Ὀπ. π., σελ. 61-72.

τῶν Βαίτων ἐσπέρας, ποίημα Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου»: «Ἄμειπτον πολιτείαν, ἐν τῷ νόμῳ ἀνύων, ὦ Λάζαρε Χριστοῦ φίλος ὠφθης...» — «ᾠὴ Χριστοῦ Ἱεράρχα, καὶ φίλε ἡγαπημένε, Λάζαρε...»⁷⁰.

(Συνεχίζεται)

---

70. Ὁπ. π., σελ. 73-84.